

Көшпелілер рухани мәдениетінің ерекшелігі. Жазба деректер

- 1. РУХАНИ МӘДЕНИЕТТІҢ ДАМУ ЕРЕКШІЛІГІ, ТІЛІ, ЖАЗУЫ**
- 2. КӨНЕ ЖАЗУЛАР**
- 3. РУНА ЖАЗУЛАРЫНЫҢ СИПАТЫ**
- 4. ОРТА ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ЖАЗУ-СЫЗУ**

Адам ой-санасы мен әрекетінің нәтижесінде туындаған құндылықтарды біз *мәдениет* дейміз.

Мәдениетті кейде шартты түрде *материалдық* және *рухани* деп екіге бөледі.

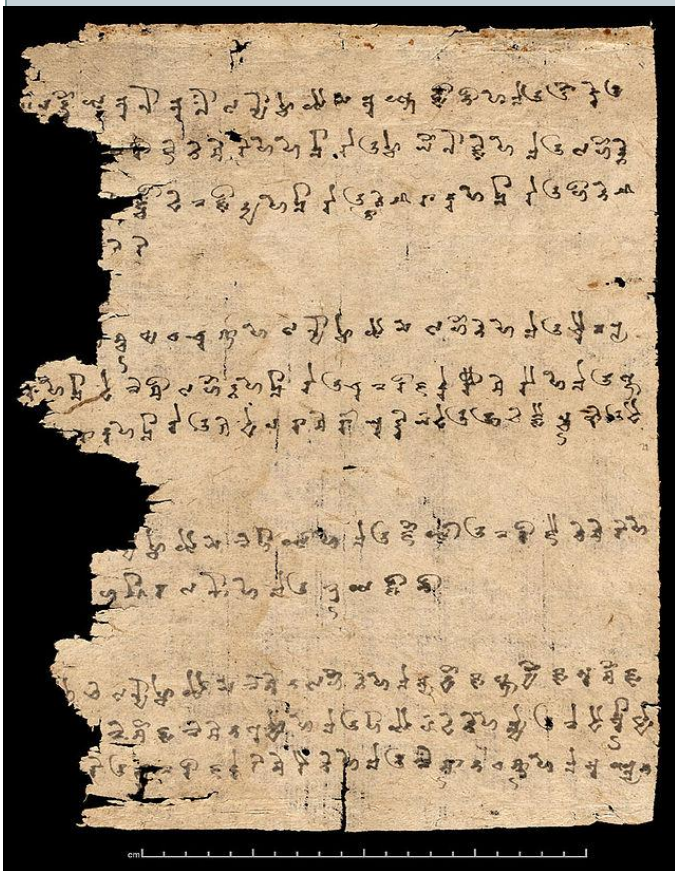
Көшпелілердің рухани мәдениетінің өз даму ерекшеліктері бар. Ол көшпелілердің тіршілік қарекетінің, тұрмысының ерекшеліктерінен туындайды.

Көшпелілердің материалдық мәдениеті көші-қонға ыңғайланып жасалған. Мұндай таза көшпелі мәдениет үлгілеріне біз жиналмалы, жығып-тігуі өте жеңіл киіз үйді, ер-тұрман, ат әбзелдерін, теріден, ағаштан жасалған ыдыс-аяқтарын, бесігін, басқа да тұрмыстық заттарын жатқызамыз.

Ал көшпелілердің рухани мәдениетіне келсек, ол одан да бай. Көшпелілерде табиғатқа негізделген дүниетаным, ақынжандылық, қиялшылдық, шығармашылықпен ойлау жүйесі қатты дамыды.

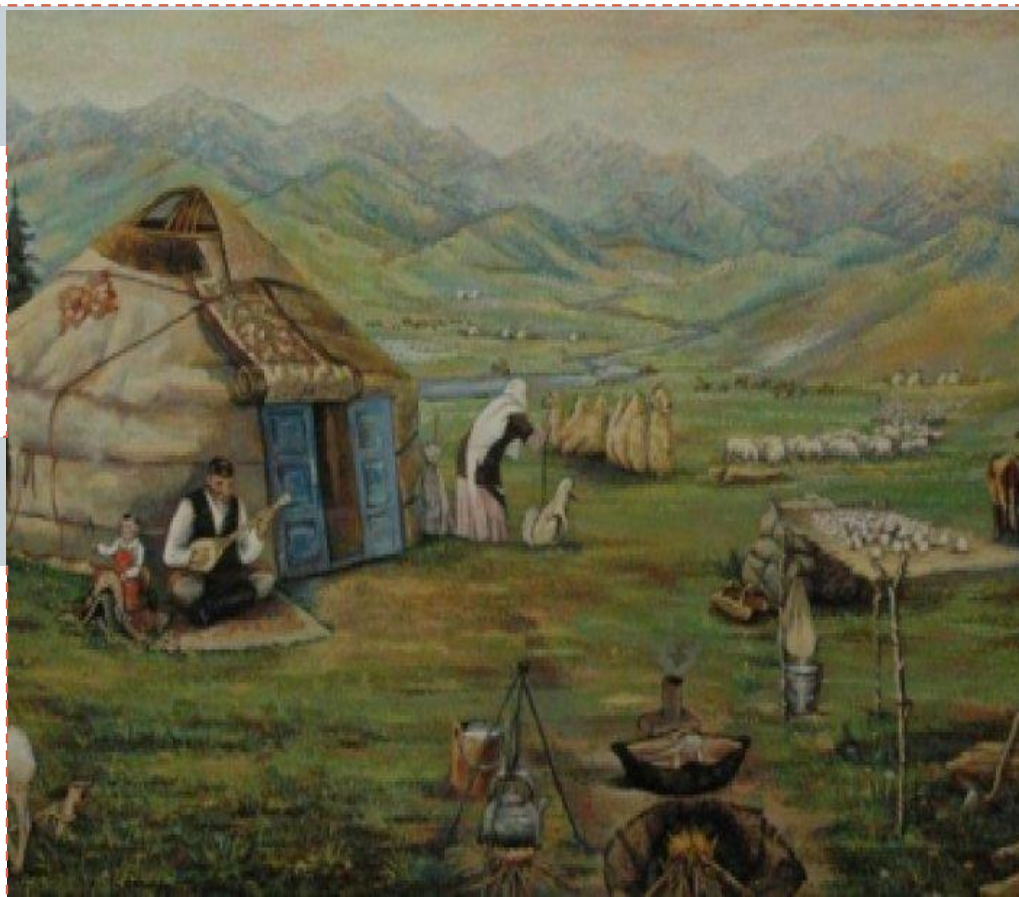
Көшпелілерде де, отырықшы елдер сияқты, жазу ерте пайда болды. Сақ жазуларының (б.з.д I мыңжылдықтың ортасы), түрік жазуларының (б.з VII-VIII ғғ.) болғандығын, одан бергі ортағасырлық түркі тайпаларында жазуы болғанын сіздер білесіңдер. Бірақ тағы да объективтік себептермен көшпелілерде отырықшыларға қарағанда жазу-сызу кеңінен дами алмады. Олардың рухани мәдениеті – шежіре тарихы, фольклоры, діни ұстаным-қағидалары халықтың жадында сақталды.

көне сақ жазуы

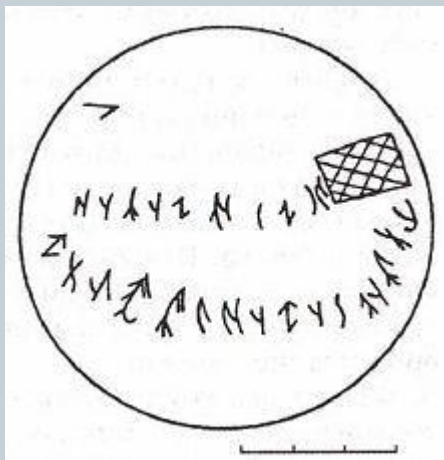
Көшпелілер мәдениетінің тағы бір ерекшелігі – олардың мәдениетінің, көбінесе синкретті (біртекті ғана емес, көпқырлы) болып келуінде. Көне заманда қазақ жерінде өмір сүрген тайпалар (сақ, үйсін, ғұн, сармат, т.б), одан кейін ортағасырлардағы түркілер бүкіл Еуразиялық көне және ортағасырлық өркениеттер мен әртүрлі себептер арқылы (миграция, жаулап алу, бейбіт көршілік жағдайында) араласты. Сол арқылы көшпелілер өздеріне түрлі халықтардың жақсы мәдени үлгілерін басқа халықтарға жұғыстырды. Көшпелілер түрлі мәдениеттердің бір-бірімен араласуына, жақындасуына қозғаушы күш болған.

Алайда қазақ мәдениетінде отырықшы өркениеттің үлгілері аз болмағанына көз жеткізуге болады. Отырықшы өркениет үлгілері, әсерсе Орта ғасырларда, Оңтүстік өңірлер мен Жетісуда отырықшы қала мәдениеті дәуірленген кезде көбейе түсті.

Арабтар жаулап алар тұста көне түркілер мекендеген Тұран жерінде диканшылық пен мал өсірумен қатар, алтын, күміс, жез, темір, қорғасын өндірген елдің өзіндік мәдениеті болған сонымен қатар Қытай, Византия, Үндістан сияқты мемлекеттермен сауда-саттық жасап, дипломатиялық қатынастар орнатуға жол ашқан.

Көне жазулар

Күміс тостағандағы жазу
(Есік)

Қазақ жерінде жазу-сызу сақ дәуірінен бастап пайда болған. 1960 жылы Ертіс өзенінің оң қанатынан табылған б.з.д V-IV ғасырларға жататын сақ дәуірінің марал сүйегінен жасалған тұмарда жазу болған. Оны ғалым Алтай Аманжолов оңнан солға қарай “Ақ сықын” – “Ақ марал” деп оқыған.

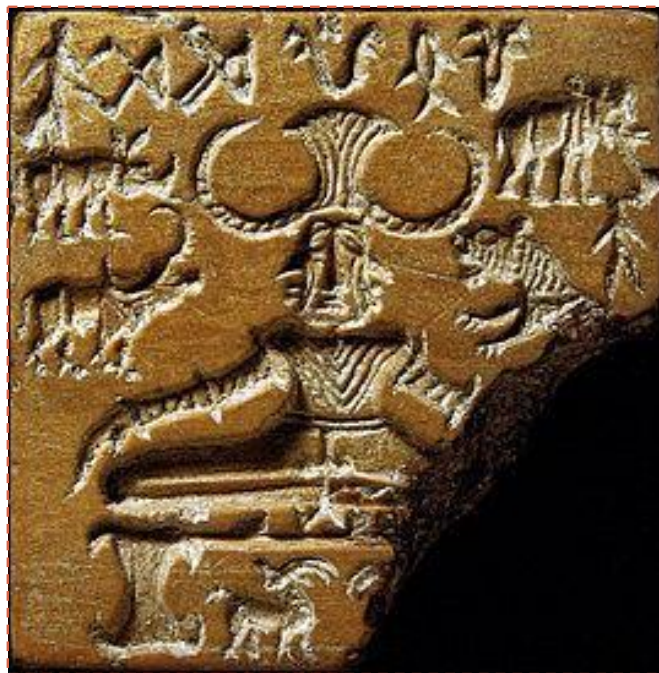
Есік қаласының түбінен табылған «Алтын адамның» қабірінен жазуы бар күміс тостаған шықты. Тостағанның сыртында екі жолға жазылған 26 таңба бар. Олар, бір жағынан, көне түркілердің руникалық жазбаларына ұқсас, екіншіден, Жерорта теңізі төңірегіндегі көне алфавиттік таңбаларға, әсіресе грек, арамей, әріптеріне ұқсас.

Алтай Аманжолов
(1934-2012)

- Өткен ғасырдың 60 жылдары Іле өзенінің оң жағасындағы Тайғақ шатқалынан көне тибет жазуы, көне грек әліпбиіндегі жазу табылды. Ғалымдардың пікірінше, грек алфавитімен жазылған жазудың сыртынан айналдыра тибет жазуын жазған. Жазуды грек әліпбиін білетін буддалық монах жазған болуы керек. Қарлұқ заманында (VIII ғ.) Жетісу жеріне келген тибеттіктер тау-тасқа өздерінің буддалық дұғаларын ойып жазған.

көне үнді будда
мәдениетінен

- Әліпби жазу дүниежізілік мәдениетке қосылған үлкен үлес болып есептелді. Көне түркілер алғашқы әріп жазуының бір түрі – руналық жазуды ойлап тапқан және пайдаланған

Руналық жазу

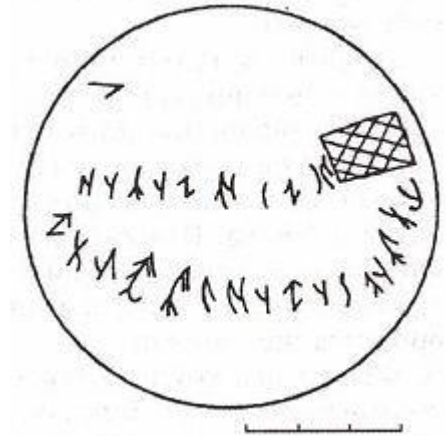
Көне түркі руналық жазуы Қазақстанда Талас, Ертіс, Сыр, Іле өзендерінің қойнауларында табылған.

Бұл жазуларды алғаш зерттеп, оларды оқудың “кілтін” тапқан – Дания зерттеушісі Вильгельм Томсен. Осы көне түркі жазуларын сыртқы нобайы жағынан Скандинавияның руналарына ұқсатып, бұл жазуларды да руналық, яғни “күпия” жазу леп атап кеткен.

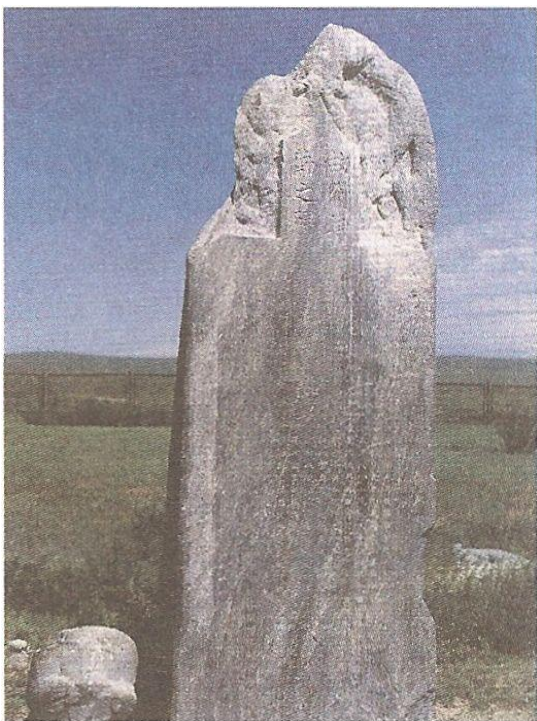
Вильгельм Томсен
(1842-1927)

- Ең алғаш табылған түркі жазуы ескерткіштері Білге қағанға, Күлтегінге қойылған құлпытастардағы жазу.
- Түркі жазбаларына Тонкөк ескерткішіндегі жазулар да жатады.
- Қазақстан жерінен табылғандары – Талас өзені бойынан табылған тас мәрдегі жазу, Алматы облысындағы Кетпен тауындағы тастағы жазулар, Есік қаласының түбінен табылған күміс тостағандығы жазу.
- Бұрынғы Семей облысының Үржар ауданынан, Шығыс Қазақстан облысының Шемонайха ауданынан көне түркі жазуы бар екі қола айна табылған.
- 1985 жылы Шығыс Қазақстан облысы, Марқакөл ауданынан табылған көне түркі жазуы және Жайық өзені бойынан табылған қола айнадағы руна жазуының тарих үшін маңызы зор.

Күміс тостағандағы жазу (Есік)

- Көне түркі жазуларда, әсіресе құлпытастардағы жазуда Күлтегін, Тоныкөк, Білге қаған т.б. сияқты түркі елбасыларының істеген ісі, түркі жұртының сол кездегі жағдайы, басқа елдермен қарым-қатынасы, олардың дүниетанымы сипатталады.

Күлтегін ескерткіші

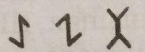
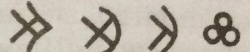
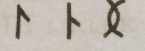
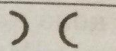
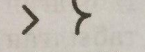
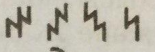
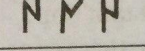

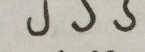
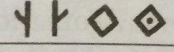
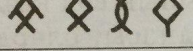

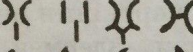
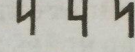
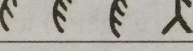
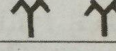
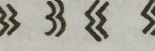
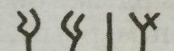
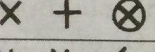

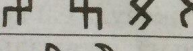
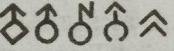
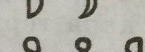
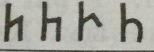
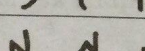
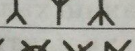
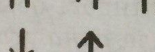
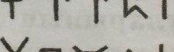
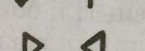
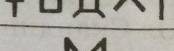
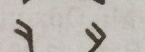

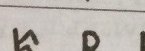
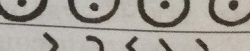
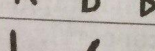
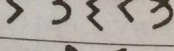
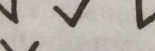

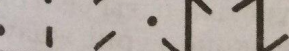

Тоныкөк жазба ескерткіші

Білге қаған жазба ескерткіші

Көне түркі әліпбиі

Орхон-Енисей таңбалары	Дыбыстық мағына	Орхон-Енисей таңбалары	Дыбыстық мағына
	а, ә (е)		м, м'
	ы, і (е)		н
	о, у		н'
	ө, ү		ñ (ней)
	б		ң, ң'
	п		п, п'
	р		р
	г		р'
	д		с
	д'		с'
	з, з'		т
	й		т'
	й'		ч, ч'
	қ		ш
	қ (оқ, уқ)		ш'
	қ (ық)		лт, л' т'
	к		нт, н' т'
	к (өк, үк)		нч, н' ч'
	л		рт
	лі		сөз айыру белгісі

Түркі жазуы бір-бірімен қосылмай жазылатын 38 әрептен тұрады. Кейбір ғылыми пікірлерге қарағанда, көне түркі жазуының пайда болуына соғды әріптері пайдаланылған немесе әсері тиген.

Орта ғасырлардағы жазу-сызу

- Ерте орта ғасырларда түркі халықтары өздерінің төл жазуымен бірге соғды жазуын да пайдаланған. *Соғды жазуы* дегеніміз – *орта ғасырлардағы парсы жазуы*. Соғды жазуының өз тілдеріне икемделген нұсқасын түркілер алғашында “ұйғыр жазуы” кейінірек “найман жазуы” деп атаған.
- Түркі халықтары ислам діні енген кезден бастап (VIII-XII ғғ.) араб әліпбиін де қолдана бастайды.
- Қарахан мемлекетінен бастап ісқағаздары араб әліпбиімен жүреді. Араб әліпбиімен хатқа түскен сол заманғы еңбектер мыналар: Махмұт Қашқари “Диуани лұғат ат-түрік”, Жүсіп Баласағұни “Құтты білік”, Қожа Ахмет Иасауи “Диуани хикмет”, Сүлеймен Бақырғани “Хикмет”, Рабғузи “Қиссауыл әнбия”, Әбілғазы Бахадүр “Түрік шежіресі” т.б.